

ЛИЧНОСТТА КАТО ИЗТОЧНИК НА АДАПТИВЕН ПОТЕНЦИАЛ В НОВА СОЦИАЛНА СРЕДА

проф. д.н. Майяна Митевска-Енчева, проф. д.н. Георги Петков
Университет по библиотекознание и информационни технологии

PERSONALITY AS A SOURCE OF ADAPTIVE POTENTIAL IN A NEW SOCIAL ENVIRONMENT

Maiyana Mitevska-Encheva, Georgi Petkov
University of Library Studies and Information Technologies
m.mitevska@unibit.bg; g.petkov@unibit.bg

Резюме: Докладът представя част от резултатите от едно изследване, което си поставя за задача да разкрие как постъпват хората, попаднали в нова и непозната за тях среда, какви адаптивни техники прилагат и кои са източниците на справяне с предизвикателствата. Изследвани са поведенията на служители в среди, свързани в по-голяма степен от останалите с проблемите на националната сигурност, които генерират условия, надвишаващи представата на хората за обичайни и стандартни прояви. В изследването са използвани известни и доказани в психодиагностичната практика методи, адаптирани към български условия. Данните са обработени с SPSS 21. Подробните резултати и задълбочената им интерпретация са обсъдени със заинтересованите от процесите в тези среди фактори.

Ключови думи: личност, адаптивни техники, социална среда

Summary: The report presents part of the results of a survey, which is tasked with revealing how people fall into a new and unfamiliar environment, what adaptive techniques they apply and which are the sources of tackling the challenges. It explores the behaviors of employees in more-connected environments than others with national security issues that generate conditions that exceed people's perception of common and standard manifestations. In the study were used known and proven in Psihodiagnostičnata practice methods adapted to Bulgarian conditions. Data processed with SPSS 21. The detailed results and their thorough interpretation are discussed with the factors concerned by the processes in these environments.

Key words: personality, adaptive techniques, social environment

Теоретични постановки. Различията в адаптивните техники се влияят пряко не само от различията в някои личностни фактори, но и от конфигурациите, в които те участват във всеки конкретен случай. Дадена конфигурация от личностни фактори може да доведе до поведение, насочено към активно справяне с трудностите от новата среда, до опити за изменение на самата среда или себеизменение с цел запазване на его-идентичността и поддържане на самооценката. Друга – към защитно поведение или търсене на заместващи поведения, свързани с когнитивно изкривяване на възприятията от средата в съответствие със собствените очаквания. Предполагането, че различните индивиди реагират по различен начин в идентични ситуации е

ясно демонстрирано в редица изследвания, включващи лабораторни експерименти за влиянието на средовите фактори върху характера на действието [1]. Нещо повече, по безспорен начин е доказано, че дори едни и същи хора прилагат различни адаптивни техники при попадането им в различни условия.

Тъй като в настоящия доклад става въпрос за функциониране на индивида в специфична по своя характер среда, то намирането на онази констелация от личностни фактори, които предпоставят оптималното адаптиране към средата и продуктивното функциониране в нея превръща изследването в особено актуално и практически полезно. Средата в една или друга степен влияе върху хората. Нейният специфичен характер може да се сведе до:

- натрупаният преди постъпване в социален план опит, формиран в съвсем друга среда, най-често се оказва неадекватен на новите условия, поради което възникват редица специфични затруднения;
- естествените социални контакти на индивидите в процеса на упражняване на техния труд през по-голямата част от денонощието са сравнително ограничени;
- предизвикване на конфликти в ценностната сфера на личността;
- липсват или са налични, но са недостатъчно ясно очертани моделите на поведение от гледна точка на спецификата на конкретната среда, свързана с непрекъснатото съществуваща заплаха за живота и здравето на индивидите;
- съществуват затруднения за непрекъснато верифициране на резултатите и невъзможността по този начин да се затвори кръгът от поставени цели, положени лични усилия за тяхното постигане и резултатите от дейността.
- липсва основният фактор за добиване на усещането за психическо благополучие – предсказуемост на настъпващите събития, произтичащи от положените лични усилия, което би пречатвало възможността за своевременно коригиране на личните планове, което демотивира личността;
- фрустриране на основни човешки потребности;
- съществува информационен дефицит, който е породен както от липсата на достатъчно книги и печатни произведения, така и от откъсването от привичните масмедии, еднообразието на ежедневиия живот, липсата на развлечения, настъпването на сензорно насищане [5].

Възможна насока на търсенията при анализа в настоящото изследване е да се очертае наличието на няколко основни фактора в структурата на личността, които влияят съществено върху процесите на приспособяването и допринасят за нейното оптимално функциониране в непрекъснато изменящите се условия. Сред тях може да се отбележи конструктът *социален интерес*, въведен от Adler и определен като преимуществена ориентация към външния свят, обръщане на внимание повече на събитията около нас, а не на себе си, дълбок вътрешен интерес към всичко, което заобикаля личността, и активен подход при справяне с проблемите [6]. В редица изследвания е намерено, че хората, характеризиращи се с наличие на социален интерес, имат по-реалистично и по-конструктивно отношение към решаването на възникващите трудности, по-емпатийни са и по-често проявяват готовност за сътрудничество. Тези хора са способни да възприемат нещата от живота в цялото им богатство и многообразие, умеят да им придават смисъл и ценност, а неизбежно настъпващите промени и произтичащите от тях трудности разглеждат като предизвикателство към своята способност за справяне и като още една възможност за развитие и самоусъвършенстване. Съвсем естествено е от такива хора да се очаква да бъдат по-толерантни

към промените и свързаните с тях изненади и по-безконфликтно да се адаптират към нови условия. Самият Adler подчертава, че социалният интерес е абсолютно необходимо условие за адаптацията на личността, а като главен фактор, предизвикващ дезадаптация, посочва силното усещане за малоценност, несигурност и занижена самооценка. Освен това Adler поддържа мнението, че социалният интерес притежава специфична ценност в осъществяването на копинг-процесите, защото жизнени проблеми като работа, любов, битово общуване и приятелство са основни цели, за чието постигане се изисква достатъчен социален интерес.

Наред със *социалния интерес* би могъл да се използва и конструктът *психологична смелост*, или *издръжливост*, както още го наричат. Въвеждането му е опит да се надникне в психичните предпоставки за повишена приспособимост и устойчивост на личността, като се отчита участието на няколко личностни променливи. Тяхното специфично съчетаване би могло да предпостави успешната или неуспешната адаптация. От тази гледна точка психологичната смелост се разглежда като взаимно преплиташо се влияние на три личностни характеристики – готовност за лична ангажираност и въвлеченост в протичащите събития, вътрешна локализация на контрола и възприемане на промените като източник на предизвикателство и възможности за саморазвитие [7]. Констелацията от трите характеристики благоприятства възприемането, оценката и успешното справяне със ситуацияите, създадени от критичните жизнени събития.

Личната въвлеченост в събитията и особено в нещата, ставащи в средата, към която се адаптира личността, е много важно звено в мозайката, наречена адаптационен процес. Готовността да се ангажираш, означава да поемеш отговорност за процеса и крайния резултат наред с другите, а това вече е определена степен на адаптиране към новите условия. Друг индикатор на психологичната смелост е възприемането на променящата се среда не като източник на заплахи за самия теб, а като източник на непрекъснати предизвикателства, в борбата с които се създават важни човешки способности, закалява се психиката и израства твоята личност. Всичко това, съчетано с разумен и балансиран поглед върху собствените възможности за справяне със ситуацияите, е съдържание на *психологичната смелост*. Наличието и е отличен източник на адаптивен потенциал за личността и предпоставка за справяне на индивида с изискванията на специфичната среда. Психологичната смелост предотвратява изтощаването на организма и спестява продължителното и мъчително приспособяване. Kobasa и Pussetti намират, че наличието на психологична смелост снижава заболяемостта. Стилът на справяне с проблемите на индивидите с висока психологична смелост освен увереността им в собствените сили и възможности демонстрира и личната ефективност и способността им да използват социално-средовите ресурси. Важен елемент от психологичната смелост е локализацията на контрола. Описвайки конструкта, Муздибаев (1983) твърди, че субект на контрола на човешкото поведение може да бъде социалното обкръжение с открити опасности и обществото като цяло чрез социалните норми и ролевите функции, които се приписват на човека в една или друга ситуация. Нерядко обаче в ролята на субект е и самият индивид. Съставяйки плана и вземайки решение за собственото си поведение, човекът претегля възможностите си и преценява дали поставените цели са в рамките на неговите възможности или трябва да разчита на шанса си и благоприятното положение на съдбата. Едни от хората се смятат за господари на съдбата си и разчитат на собствените си сили и възможности, а други предпочитат да се оставят в ръцете на съдбата и отговорността за всичко, което се случва, приписват на външни сили. Същият е механизъм и когато се обясняват минали събития. Ако човекът в повечето случаи поема отговорността за всич-

ко, което се случва в неговия живот, обяснявайки го със своето поведение, характер и способности, това показва наличие на вътрешен (интернален) локус на контрола. Ако човек има склонност да приписва отговорността за всичко на външни фактори, търсейки причината в другите хора, в окръжаващата среда или в съдбата, това говори за наличие на външен (екстернален) контрол. По мнението на Rotter (1966), автор на разглеждания конструкт и на метода за измерването му, интерналността и екстерналността на локализацията на контрола е устойчиво свойство на личността, което се формира в процеса на социализацията ѝ.

Радославова (1987) намира, че локализацията на контрола обуславя различия в удовлетвореността от труда като подкрепа на чувството за компетентност в зависимост от съдържанието на труда. Тези изследвания недвусмислено подкрепят идеята да се търси и отчита влиянието на това свойство на личността върху възможностите ѝ за адаптиране и оптимално функциониране в средата [8].

Изследванията за търсене на други личностни променливи с положително въздействие върху приспособителните процеси и поддържане на субективно психологично благополучие показват, че има достатъчно основания в кръга от факторите на личността да се включат и такива показатели като екстраверсия, общителност, емоционална устойчивост, ниво на тревожност и напрегнатост, липса на склонност към самообвинения, отсъствие на самота и стеснителност в междуличностните отношения. В зависимост от конкретните условия тези фактори могат да образуват конфигурации, които улесняват адаптивните процеси и повишават устойчивостта на стресови влияния.

Екстраверсията и емоционалната стабилност са фактори, които спадат към т. нар. генерализирани черти [9,10]. В някои съвременни концепции те се разглеждат и като основни свойства на темперамента. Екстравертът често действа под влияние на момента. Взима прибързани решения, без много да обмисля, бързо се ядосва, проявява склонност към агресивност. Като цяло чувствата му не са под здрав контрол и той не винаги е надеждна в поведението си личност. Обича събиранията и шумните компании. Противоположно на него интровертът е тих и затворен, склонен е към самонаблюдения и анализи. Предпочита четенето на книги пред контактите с хора. Склонен е предварително да обмисля нещата. Не обича силните преживявания. Умее да контролира чувствата си и рядко се държи агресивно. Дълго време може да се концентрира върху едно и също нещо. Стреми се към порядък.

Емоционално лабилните хора са неспокойни и тревожни, често са потиснати и са по-склонни към депресивни изживявания. Те са твърде емоционални и впечатлителни. Често страдат от различни психосоматични разстройства. Имат затруднения в адаптацията и поради неадекватните си реакции са предразположени към стрес. Емоционално стабилните индивиди имат по-високи прагове на емоционална възбуда. Обикновено са спокойни и уравновесени, имат добър самоконтрол и не се поддават на тревога. Като цяло имат по-добри възможности за адаптация, особено в стрес [11]. Що се отнася до тревожността като психологически конструкт, Бакеев (1974) я определя като „потенциална предразположеност да се реагира емоционално в ситуации дори и при незначителна заплаха и напрежение. Психологическите компоненти, влизащи в понятието тревожност ... имат устойчив и постоянен характер, проявяват се в различни периоди на живота и в различни ситуации“ [12]. Дотук стана ясно, че в качеството си на прелятстващи приспособяването към специфичната среда, могат да се проявят различни личностни структури – особеностите на самооценката, доминиращите мотивационни тенденции, прилагането на специфични стратегии за емоционална регулация и др. Ето защо определено може да се каже, че адаптацията про-

цеси, в които участва личността, не могат да бъдат еднозначно изведени от една или друга особеност на психичната регулация.

Проявите на враждебност и агресивност също се разглеждат като рисков фактор, предимно по отношение на развитието на коронарни заболявания [7, 8]. Установено е също така, че проявите на враждебност и агресия са свързани с емоционална неустойчивост, интравертна насоченост, склонност към тревожно реагиране, затруднения в ефективното преработване на информацията и ориентация към упражняване на междуличностен контрол [11]. Следователно агресията е свързана с обща дезадаптивна организация на личността и води до повишен риск от прояви на психична неустойчивост. Освен това тя може да бъде източник на много сериозни междуличностни конфликти и да обуславя нарушения на социалнопсихичния климат на групата с всички последващи от това усложнения, които вторично ще влияят върху пораждаването на дезадаптивни процеси.

Самооценката, като една от централните регулативни структури на личността, също играе важна роля в поддържането на емоционално – психичния статус на индивида. Многобройните изследвания разкриват, че високата самооценка е свързана с чувство на увереност в себе си, емоционална стабилност и по-ефективно поведение. Ниската самооценка, от друга страна, е свързана с депресивни преживявания, неувереност, лесна ранимост и повишена чувствителност. Тя се съпровожда и от система от нагласи и поведения, които затрудняват удовлетворителното социално взаимодействие и по този начин създава предпоставки за появата на чувство за самота и изолираност на личността от заобикалящия свят. Както пише Horney (1937), „Емоционалната изолация е тежко изпитание за всеки човек, но в съчетание с предубедеността и неувереността в себе си тя се превръща в бедствие“ [13]. Изследователите, експериментално проверяващи самооценката, докладват, че индивидите с ниска самооценка са особено отзивчиви по отношение на партньори, приятелски настроени към тях и особено враждебно настроени към партньори, които ги отхвърлят. По-важното тук е, че хората с ниска самооценка интерпретират нееднозначния социален обмен в по-голяма степен като негативен, отколкото хората с висока самооценка [14].

Както беше споменато, ниската самооценка влияе и на социалното поведение на хората. Zimbardo (1977) доказва, че „лицата с ниска самооценка са по-склонни към пасивност и внушения и са по-малко популярни. Тези хора са извънредно чувствителни към критика, смятайки я за потвърждение на своята непълноценност. Те трудно възприемат и комплименти“ [15]. Различията между индивиди с висока и с ниска самооценка дават основание да се приеме, че самооценката може да се разглежда като фактор за повишаване или снижаване на психическата устойчивост и катализиране на адаптивните възможности на индивида при сблъсък му с нови и непознати условия. Така очертаните аспекти на процесите на приспособяване и оптимално функциониране са свързани и с различни конфигурации на личностните фактори. Някои от тях могат да бъдат ефективни при адаптирането към дадена среда, но да са напълно противоположни при друга. Поради това съвсем обосновано изглежда становището, според което различните аспекти на психическата адаптация и оптималното функциониране трябва да се обясняват с конфигурации от различни личностни фактори.

Използвани методи на изследване. За оценка на някои от чертите показани по-горе като подходящи за оптималното функциониране на индивидите в специфичната среда бяха използвани утвърдени в психодиагностичната практика инструменти. Приложен е адаптираният за български условия метод за оценка на иновативното по-

ведение и склонността към оригинален подход; българската версия на методиката на Джуиан Ротър за оценка локуса на контрола; скали за оценка на функционалната и дисфункционалната импулсивност [16]. Изследвани са 97 лица, пребивавали в среда с открити опасности.

Резултатите от анализа на получените данни показват, че съществува определена констелация от изявени черти на личността, които се оказват отлична предпоставка за оптималното функциониране на индивидите в среда с открити опасности (табл.).

Таблица 1. Психометрични показатели на измерените личностни черти

Личностни черти	Min	Max	M	SD
Невротизъм	0.00	11.00	3.40	2.65
Занижена самооценка	0.00	13.00	2.47	2.66
Спонтанна агресивност	0.00	8.00	2.69	1.78
Реактивна агресивност	0.00	8.00	3.43	1.82
Раздразнителност	0.00	10.00	2.47	2.12
Дружелюбие	1.00	7.00	4.80	1.46
Самота	0.00	9.00	3.35	2.47
Откритост	1.00	13.00	6.20	2.92
Балансираност	0.00	10.00	5.53	1.98
Психопатност	1.00	11.00	3.85	2.13
Търсене на усещания	3.00	19.00	10.27	3.99
Функционална импулсивност	4.00	10.00	8.83	1.43
Дисфункционална импулсивност	0.00	5.00	1.68	0.99
Локализация на контрола	0.00	7.00	1.97	1.87
Оригиналност	33.00	38.00	35.50	3.54
Изпълнителност	13.00	15.00	14.00	1.41
Креативност	25.00	29.00	27.00	2.83

Вероятно съществуват и други, неотчетени в изследването фактори, които са оказали влияние върху изявите на изследваните индивиди, но наличието на посочените в таблицата черти и степента на тяхното проявление е показателно за ключовата им роля за поддържането на оптимални форми на функциониране в подобна среда.

Чертите се проявяват така, че подпомагат, а не препятстват професионалната дейност на индивидите. Изследваните индивиди са емоционално стабилни ($M = 3.40$; $SD = 2.65$); със завишена самооценка ($M = 2.47$; $SD = 2.66$); ниски нива на спонтанна агресивност ($M = 2.69$; $SD = 1.78$) и на реактивна агресивност ($M = 3.43$; $SD = 1.82$); ниско ниво на раздразнителност ($M = 2.47$; $SD = 2.12$); умерено дружелюбие (афилиация) ($M = 4.80$; $SD = 1.46$); ниски нива на самота ($M = 3.35$; $SD = 2.47$); умерено открити ($M = 6.20$; $SD = 2.92$); умерено балансирани ($M = 5.53$; $SD = 1.98$); отсъствие на психопатни отклонения във всичките им форми ($M = 3.85$; $SD = 2.13$); умерена склонност към рисково поведение ($M = 10.27$; $SD = 3.99$); функционална импулсивност ($M = 8.83$; $SD = 1.43$); дисфункционална импулсивност ($M = 1.68$; $SD = 0.99$); вътрешна локализация на контрола ($M = 1.97$; $SD = 1.87$); развита склонност към оригинални решения ($M = 35.50$; $SD = 3.54$); готовност за изпълнение на изискванията в рамките на консенсуса ($M = 14.00$; $SD = 1.41$); завишено търсене на креативни форми за решаване на проблемите ($M = 27.00$; $SD = 2.83$).

Така очертаната конфигурация от проявления на личностните черти показва една стабилна, добре изградена личност участваща пълноценно в регулацията на поведението на индивида, в резултат на което са налице емоционален комфорт, ниско ниво на негативните емоции и отлични прояви в служебната дейност. Личността е в състояние гъвкаво да реагира на промените в организационната среда и бързо да възстановява позитивния емоционален статус на индивида. Склонността към рисково поведение е под добър когнитивен контрол, поведението е обмислено, целенасочено и отговорно. Индивидът е в състояние да действа импулсивно, когато това е функционално ефективно. Личността е емоционално стабилна, със завишена самооценка, с добър контрол върху агресивните импулси. Индивидът е открит в контактите си със социалните партньори, склонен към оригинални решения. Постъпките му се отличават с голяма доза креативност.

Изводи. В специфичната среда, изискваща умения и разходване на психични и физически ресурси повече от обичайните функционира индивиди, които във висока степен са адаптирани към нея и освен това се справят отлично с функционалните си задължения. Както показва изследването, те притежават такова съчетание от вродени и придобити в хода на социализацията си черти на личността, което ги прави пригодни за действия в екстремалните ситуации, които средата им създава. Освен това, те ежедневно повишават своята квалификация, като е превръщат в съответстваща на изискванията на средата и на задачите, които ежедневно изпълняват.

Оказва се, че личността на индивида, съчетанието от умения, способности и черти, подчинено на общ регулативен механизъм, е ключов фактор за оптималното функциониране на индивидите. Ето защо, освен че подборът на хора за професията на военнослужещ следва да се опира на надеждната оценка на качествата на личността, в процеса на обучение и квалификация, след назначаването, качествата следва да се утвърждават и развиват.

Използвани източници:

1. *Vossel, G.* Stress conceptions in life event research: Towards a person-centered perspective. - *European Journal of Personality*, 1987, Vol. 1, pp. 123-140.
2. *Nelson, D.* Organizational socialization: A stress perspective. *Journal of occupational behavior*, 1987, Vol.8, pp. 311-324.
3. *Snyder, M.* Self-monitoring of expressive behavior, - *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, Vol. 30, pp. 526-537.
4. *Ajzen, I., C. Timko and J. White.* Self-monitoring and the attitude- behavior relation. - *Journal of Personality and Social Psychology*, 1982, No. 42, pp. 426-435.
5. *Kareva, R.* The adaptation of a flight safety organizational climate test for its implementation in the air traffic control system, *Socio Brains*, ISSUE 56, APRIL 2019. ISSN 2367-5721.
6. *Петков, Г.* Воинската адаптация. ВИ „Св. Георги Победоносец“, С., 1996.
7. *Crandall, J.E.* Social interest as a moderator of life stress, - *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, Vol. 47, pp. 164-174.
8. *Величков, А.* Личност и вътрешна мотивация. Психология на личния контрол. С. 1989.
9. *Радославова, М.* Влияние на локализацията на контрола върху удовлетвореността от труда. - *Психологически изследвания*, 1987, кн.2, с. 59-69.
10. *Guilford, J.P.* *Personality*. N.Y., 1959, Me Graw-Hill.
11. *Cattell, R.B.* *Personality, motivation structure, and measurement*. 1959, N.Y., World Book.
12. *Паспаланов, И., Д. Щетински, С. Айзенк.* Българска адаптация на личностния въпросник на Х. Айзенк. - *Психология*, 1984, бр. 5.
13. *Бакеев, В.А.* О тревожно-внушаемом типе личности. -В: *Новме исследования в психологии*, No.1. 1974, М.
14. *Horney, K.* *The neurotic personality of our time*. 1974, New York: Norton, 286.
15. *Jacobs L.E., E. Berscheid & E. Walster.* Self-esteem and attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974, No. 17, pp. 84-91.
16. *Zimbardo, P.G.* *Shyness*. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1974, p. 152.
17. *Rotter, J.B.* Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. - *Psychological Monographs*, 1966, Vol. 80 (1), pp. 1-28.